

KAJ JE ŠTUDENTE ŽE OD NEKDAJ MOTILO PRI
ŠTUDIJU IN VLOGA ŠTUDENTOV V RAZVOJU
UNIVERZE

Uvod

Pri študentskih kritikah študija, univerze in visokega šolstva nasploh gre na prvi pogled za obrobne, kratkotrajne dogodke. Lahko bi jih pripisali slučajnim problemom študentov neke generacije ali institucije, ki nimajo večje povezave z modelom univerze. Označili bi jih lahko za notranjo stvar visokošolskih institucij, celo za izključno študentsko zadevo, s katero naj se ukvarjajo organi visokošolske institucije, morda še ustreznih ministrstev. In res ostanejo v mnogih primerih tovrstne študentske akcije in odgovori nanje zaprte znotraj univerz, nedostopne javnosti in kasnejšim generacijam študentov in učiteljev. Včasih pa se zgodi, da dobijo večje razsežnosti in takrat pritegnejo pozornost drugih, zunanjih akterjev in javnosti. V izjemnih primerih so študentske kritike visokošolskih institucij sestavni del širših dogajanj, ki za teden, mesec ohromijo pedagoško/študijski proces in pustijo trajnejšo sled na posamezni inštituciji in celo v zgodovini dežel.¹

Pregledali smo okrog 30 dokumentiranih primerov tovrstnih študentskih aktivnosti v različnih institucijah, deželah in obdobjih, od prvih univerz do krize novoveškega modela visokega šolstva v drugi polovici 20. stoletja, pri čemer smo bili pozorni predvsem na odnose med študenti in drugimi akterji v visokošolskem sistemu. Iz obširnejše analize² bomo povzeli študentske kritike, zahteve in predloge povezane s študijem, univerzo in visokim šolstvom. Gre za vprašanja dostopa do študija, pogojev za študij, študijske programe in vsebino, organizacijo in pedagoške metode, učitelje in drugo osebje ter študentske težave, njihov socialno-ekonomski položaj in obštudijsko dejavnost. Zaradi preglednosti ne navajamo vseh virov: večjo pozornost smo posvetili slovenskim študentom. Študentske kritike študija predstavljamo po časovnem in po tematskem vidiku. Orisali smo tudi poteze novega modela visokega šolstva na pragu tretjega tisočletja in možne vloge študentov v prehodu iz sedanjega v novi model. Aktualne poglede slovenskih študentov ilustriramo z ugotovitvami dveh novejših anket. Postavljamo domnevo, da se stvari - glede posodabljanja študija - pri nas ne premikajo tako kot bi želeli (študenti), zato pričakujemo ponavljanje zgod in nezgod, ki smo jih - kot študenti - že doživeli, pa se iz njih nismo veliko naučili.

* dr. Bogomir Mihevc, VPIS, Univerza v Ljubljani.

¹ Glej npr. Parsons T., Platt, G.M. (1975) *The American University*, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass. in Touraine, A. (1985) *Preobražaj sociološke analize*, Kulturni radnik, vol. 28, 4, 150-161.

² Mihevc, B. *Študentske predstave in kritike o študiju in univerzi*. Disertacija. FF, Ljubljana, 1995 (neobjavljeno).

Študentje in razvoj visokega šolstva

Viri³ omenjajo študente kot udeležence v raznih sporih, ki so spremljali *nastajanje prvih univerz* na začetku drugega tisočletja. Do danes so se ohranili drobci študentskih kritik učnih metod, odnosa profesorjev, režima študija in kakovosti posameznih visokošolskih institucij. Najpogostejša so poročila o kritičnem odnosu študentov do načina predavanja profesorjev in do raznih motečih zadev v okolju. Precej je poročil o sporih in spopadih, bodisi med študenti samimi, med pripadniki različnih fakultet ali vplivnih skupin, zlasti pa z meščani. Domnevamo, da so (tudi takrat!) največ pripomb dajali študenti, ki so bili motivirani za poglobljen študij in da so boljše "pedagoške metode", zlasti diskusijske oblike, vplivale tudi na razvoj strok in "reprodukcijo" učiteljev. Študentska mnenja so včasih predstavljena in naknadno interpretirana s strani piscev, tudi univerzitetnih učiteljev, ki tako posredno kritizirajo način študija in upravljanja univerz v kasnejših obdobjih.

Na *srednjeveških univerzah*, ki so bile povezane v "evropsko mrežo", se je študentsko mnenje o posamezniku ali skupini učenjakov, ki so na instituciji poučevali, izražalo "z nogami". Migracije študentov so vplivale na cepitve univerz in nastajanje novih. Za razliko od univerz po pariškem (cerkvenem) modelu, ki so jih upravljal učitelji, so imeli študenti na bolonjski univerzi, in še nekaterih, možnost nastavljanja, nagrajevanja in odpuščati ter finančno kaznovati svoje učitelje. Upravičeno lahko domnevamo, da je represija nad razmišljanjem, razpravljanjem in raziskovanjem "univerzitetnikov" v *pozneem srednjem veku* s strani cerkvenih pa tudi mestnih in državnih oblasti, prispevala k degeneraciji prvotnega modela univerz.

Študenti so sodelovali pri *nastajanju novoveškega modela* študija in univerze v osemnajstem in devetnajstem stoletju. V 19. stoletju so v večini dežel Evrope oblasti, zaradi potreb razvoja državnega aparata in industrije, podpirale razvoj univerz in pri tem našle podporo tudi med študenti. V angleškem *Cambridgeu* so na začetku 19. stoletja npr. nekateri študenti nasprotovali cerkvenemu nadzoru nad učitelji in študenti in podpirali modernizacijo, ki jo je želel parlament. Tako je bilo tudi pri nas. Iz prizadevanj cesarice Marije Terezije za reforme pouka na *ljubljskem* liceju lahko posredno sklepamo na študentske pripombe (npr. branje lekcij namesto razpravljanja). Povezava med (francosko) državo in domačimi izobraženci je v kratkem "ilirskem" obdobju omogočila delovanje univerze (*Ecole Centrale*) v Ljubljani.

Po napoleonskih vojnah so *nemški* študenti, ob podpori vodilnih kulturnih delavcev in tudi nekaterih univerzitetnih profesorjev, prevzeli vodilno vlogo v narodnem gibanju za združitev Nemčije, pri čemer naj bi imele pomembno vlogo nove univerze. Sledi študentskih kritik študija najdemo v delih znanih avtorjev, ki so delovali v času nastajanja novih univerz⁴. Z vlaganjem v znanstveno-raziskovalno dejavnost, se je uveljavil nov model univerze (po utemeljitelju tudi "humboldtovski", kasneje tudi "znanstveni"), ki je temeljil predvsem na univerzitetnem

³ npr. Rudy, W. *The universities of Europe 110-1914. A history.* Ass. Univ. Press, London, 1984

⁴ Glej: *Ideja univerziteta.* Kant, Schelling, Nietzsche. Izbor in prev. Despot B., Globus, Zagreb, 1991.

profesorju kot avtonomnemu znanstveniku, ki mu njegov položaj in delo omogoča država, njegova naloga pa je posredovati znanje študentom ne le s predavanji ampak tudi z dostopom v "raziskovalno delavnico", laboratorij, knjižnico. Študenti so v tem modelu sicer uživali pravice do svobodnega in samostojnega študija ter do združevanja ("bratovščine"), vendar pa so jim omejevali stik z nosilci naprednih idej. Prepuščeni skrbem zaradi osnovnih življenjskih pogojev in svojim ne vedno priljubljenim profesorjem, so kasneje pogosto nastopali kot politična opozicija.

V Avstriji so študenti nasprotovali absolutizmu, ki ni želel družbenih sprememb in je z nadzorom in represijo nastopal proti študentom, profesorjem in izobražencem nasploh. Med povodi za "marčno" revolucijo leta 1848 je bilo tudi zapiranje pretoka informacij, idej in knjig ter neprimerni odnosi med strogo državno nadzorovanimi univerzitetnimi profesorji in študenti (Glej Fister 1987). Študenti *dumajske univerze* so v sodelovanju z nekaterimi profesorji, ki so razumeli študentske zahteve po spremembah kot duh časa in so delovali kot posredniki med univerzo in oblastjo (npr. A. Fister), izborili - kljub političnemu porazu - celovito reformo visokošolskega sistema po nemškem vzoru. Nazori avstromarksov, dedičev izročil marčne revolucije, ki so imeli vpliv tudi na gibanja in stranke v širšem srednjeevropskem prostoru, so prispevali k obnavljanju slike o "revolucionarnih" študentih in njihovem poslanstvu. Pojmovanje študentov - kot dela kritične javnosti - srečujemo v interpretacijah dogajanj 19. stoletja, študentskih gibanj med obema vojnoma, v šestdesetih letih v mnogih deželah sveta, leta 1956 in 1968 ter konec osemdesetih let v socialističnih deželah.

V drugi polovici 19. stoletja so v nekaterih deželah z demokratičnim sistemom, študenti v času razvoja modernejšega in širše dostopnega visokega šolstva (npr. v ZDA) in ob toleriranju njihovih aktivnosti (npr. *Švedska*) prispevali k uveljavljanju univerz in k družbenem napredku. *Slovenski študentje* so ta gibanja s simpatijami spremljali in zahtevali domačo univerzo, kar je skupaj s prizadevanji nekaterih politikov in strokovnjakov (npr. D. Majarona, I. Hribarja, M. Rostoharja) ob razpadu stare (avstrijske) države pripeljalo do nove ljubljanske univerze. Tako se je na Slovenskem s stoletno zamudo končal proces, ki je pripeljal do modernejših visokošolskih institucij in študija na britanskem otoku, na Nemškem in tudi drugje. Razen zahtev po domači univerzi, kakih podrobnejših mnenj študentov o tem, kakšna naj bi ta univerza bila, nismo našli. Delovanje slovenskih študentov kljub temu lahko primerjamo z aktivnostjo njihovih vrstnikov v drugih evropskih deželah, kjer so se bolj ali manj uspešno oblikovale nacionalne države in univerze.

Med *prvo in drugo svetovno vojno* so, v Evropi, ZDA in tudi pri nas, nastajale nove univerze po takrat že utečenem modelu novoveške, znanstvene univerze. Le-ta združuje različne discipline in je razdeljena na fakultete, profesorji imajo dominantno vlogo v študijskem procesu, od študentov pa se pričakuje samostojnost pri študiju, ki je usmerjen bolj v dosego poklica, kot v splošno izobraževanje. Pomembno vlogo pri nastajanju in delovanju teh univerz so imele države, tako pri odločanju o študijski ponudbi glede na potrebe nacionalnega razvoja, kot pri zagotavljanju študijskih pogojev.

“Slušatelji” mlade *ljubljske univerze*, so se v prvih desetletjih njenega delovanja nenehno borili za osnovne študijske pogoje (npr. za prostore, finančna sredstva, za nastavitve učiteljev, za knjižnico). Pri tem so sodelovali študenti raznih političnih usmeritev, pa tudi vodstvo univerze, politični dejavniki in javnost. Zlasti revnejši študenti so imeli veliko skrb z zagotavljanjem pogojev za življenje (hrana, stanovanje, obleka). Študenti so se zavzemali za vzpostavljanje samostojnih študentskih menz in domov, saj so bile obstoječe pod vplivom političnih strank in cerkve. Razvito je bilo društveno življenje, ki je ob takratnem načinu študija v slabih delovnih pogojih precej prispevalo k socializaciji študentov. Pripravljali so predavanja z razpravami o političnih, kulturnih in socialnih vprašanjih, na katerih so sodelovali tudi javni delavci. Organizirali so kulturno-prosvetno in razvojno dela na podeželju, zlasti v narodnostno in socialno ogroženih območjih, zavzemali so se za gimnazije, šolanje delavske mladine in izobraževanje odraslih. Ob raznih zaostritvah so poudarjali avtonomijo univerze in pravice študentov do organiziranja. Na njihovo usmerjenost so vplivala mladinska (študentska) gibanja v drugih delih jugoslovanske države in v tujini, pa tudi (politična) gibanja in organizacije (npr. Katoliška akcija, Ljudska fronta).. Tudi zaradi aktivnih študentov je ljubljanska univerza v prvih dveh desetletjih svojega obstoja uspela za silo urediti pogoje za delo.⁵

V času 2. svetovne vojne je odpor precejšnjega dela študentov izzval posege (okupacijskih in domačih) oblasti v delovanje ljubljanske univerze in represijo nad študenti. Vendar pa je šele konflikt med skupino študentov - domobrancev in vodstvom univerze oktobra leta 1943 pripeljal do tega, da je oblast (prezident) ukazala prekiniti predavanja in vaje. Ob žrtvah in materialni škodi je univerza leta 1945 nadaljevala delo z nekoliko spremenjeno sestavo profesorjev in vodilnih, vendar s prejšnjim načinom študija, starim programom pa so se pridružili novi. Ni zaslediti, da bi študenti takrat javno izrazili nasprotovanje načinu upravljanja univerze z odločilno vlogo države (republike). Posamezni študentski aktivisti so sodelovali pri “ocenjevanju” svojih profesorjev in kolegov, kar je včasih povzročilo tudi odstranitev z univerze, vendar je to področje še neraziskano.

Ljubljanski študenti so v *petdesetih in šestdesetih letih* prispevali k izboljšanju svojih življenjskih in tudi študijskih pogojev na razvijajoči se univerzi. Z opozarjanjem javnosti in oblasti, s sodelovanjem z vodstvom univerze, političnimi organizacijami in ustreznimi republiškinimi organi, so vplivali na zagotavljanje štipendij in drugih prihodkov študentov, gradnjo študentskih domov ter urejanje prehrane in zdravstvenega varstva. Delovala so študentska kulturna društva, strokovni klubi ter druge oblike aktivnosti na posameznih fakultetah. Pestra množica predvojnih študentskih skupin se je zožila na eno uradno univerzitetno študentsko organizacijo. Manj uspešni so bili pri spreminjanju organizacije univerze in načina študija. Čeprav so na raznih fakultetah kritizirali študijske razmere in se vključevali v razprave o “reformi študija”, pa so predvsem aktivisti študentske organizacije pod-

⁵ Za to obdobje glej: Kremenšek, S. *Slovensko študentsko gibanje 1919-1941. Mladinska knjiga, Lj. 1972. Za starejše in kasnejše obdobje so zanimive informacije in interpretacije v spominskih zbornikih, npr.: Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani, Univ. v Lj., 1996 in: 75 let neprekinjenega delovanja Univerze v Ljubljani 1919 - 1994, Univ. v Lj., 1994*

pirali uvajanje "ideoloških" predmetov. Nedomišljeno "frontalno" uvajanje prve stopnje študija so najprej podprli, nato pa so mu nasprotovali z istimi argumenti "potreb prakse". Manjši del študentov je sicer nasprotoval takim usmeritvam (npr. študenti ekonomije leta 1963) in se zavzemal za drugačen sistem in kvaliteten študij, vendar so njihove zahteve, ki so bile včasih tudi uslišane, preglasile politične razprave.

Znamenito leto 1968 je v Ljubljani pomenilo le eno od občasnih zaostritev v prizadevanjih za boljši socialni položaj študentov in diplomantov. Ostali so spomini na enkratno zborovanje ter nekaj gesel in dokumentov o položaju šolstva, socialne in druge stiske študentov ter na nujnost modernizacije študija. Uresničevanje konkretnih predlogov za izboljšanje študija je generacija študentskih aktivistov prepustila organom nove Skupnosti študentov, univerze in države. Bolj burno, a s podobnimi zahtevami, so nastopili junija 1968 študenti v drugih jugoslovanskih univerzitetnih središčih.. Opozorili so na vprašanja, ki jih jugoslovanski model socializma (in visokega šolstva) ni uspešno reševal, pa bi jih po mnenju študentov in njihovih zaveznikov moral. To je zaposlovanje diplomantov, dostop do visokega šolstva, (materialni) pogoji za študij, večja samostojnost univerze in vpliv znanosti na družbeni razvoj, sodelovanje študentov v upravljanju univerze, itd. Postavljali so jih že študenti pred drugo vojno in so nerešena ostala še dolgo po tistem vročem juniju...⁶

V začetku sedemdesetih let so ljubljanski študenti opozarjali na posledice socialnih in regionalnih razlik na šolanje otrok, na slabe pogoje za študij, probleme visokošolskih zavodov s prostori in kritizirali odnos oblasti do visokega šolstva in do študentov. Z odmevnimi akcijami (npr. zasedba Filozofske fakultete) so opozorili na avtonomijo univerze in se zavzeli za kolege. Kritike univerze in študija izražene v različnih pozivih in manifestih se niso razlikovale od tistih, izrečenih kako leto prej na tujih univerzah. Šlo je za univerzo, ki naj bi bila avtonomna, zunanje in notranje svobodna, angažirana pri reševanju aktualnih problemov, s tesnejšo povezavo disciplin, raziskovalcev, profesorjev in študentov. V študiju naj bi bilo več aktivnih oblik (npr. seminarskega dela, seznanjanja s praktičnim delom v stroki, sodelovanja v raziskovalnem delu). Bili so proti omejevanju vpisa, za informacijsko in svetovalno pomoč in za bolj fleksibilne študijske programe z večjimi možnostmi individualizacije. Imeli so pripombe na pedagoško delo učiteljev, zavzemali so se za manjše skupine na vajah in za večje število asistentov. Zahtevali so več učbenikov, študijsko literaturo, razvoj knjižnic in računalništva ter razvojne in svetovalne službe na univerzi. Na papirju, in pri bolj ali manj obiskanih razpravah, so ostale študentske zamisli o "alternativni univerzi" in pobude za študenta prorektorja. Z zakoni modernizirana varianta socialistične oz. državne univerze je nato še dolga leta predstavljala okvir za študij, pedagoško in raziskovalno delo. S takim načinom odločanja pač ni bilo možno uresničevati, tudi sicer dobro zastavljenih in včasih tudi od študentov danih, pobud za bistveno poso-

⁶ O študentskih gibanjih pri nas konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let je kar nekaj kvalitetnih zbornikov, npr.: Jun - lipanj 1968. Dokumenti. Praxis. (predg. Popov, N., brez letnice, verjetno 1970), Študentsko gibanje 1968-72, Skupina avtorjev, Kri, RK ZSMS, UK ZSMS, Lj., 1982. Študentske pomladi. pričevanja december 1985. Illich I. in sod., Partizanska knjiga, Lj. 1986.

dabljanje študija. Najpomembnejši rezultat takratnih študentskih aktivnosti je bila zato "alternativna socializacija" aktivnejših študentov, kar jim je omogočilo kariero znotraj univerze, nekaterim pa tudi izven nje, v politiki.

Slovenski študenti so bili v osemdesetih letih 20. stoletja deležni precejšnje pozornosti raziskovalcev, ki so v empiričnih projektih⁷ ugotavljali tudi njihova mnenja v zvezi s študijem.⁸ Rezultati kažejo, da se je tudi t.i. "tiha večina" zavzemala za raznovrstnost izbire študija, tako glede programov, kot tudi lokacije in načina študija. Opozarjali so na težave pri zaposlovanju diplomantov. Kritizirali so predhodno izboraževanje, želeli so več svetovalne pomoči pri odločanju za študij in pri študijskih težavah, ki so bile največje na začetku študija. Nekateri so zagovarjali omejevanje vpisa. Motili so jih slabi študijski pogoje, veliko število študentov, težave s prostori, urniki, knjižnicami, čitalnicami in literaturo. Čeprav so poudarjali pomen motivacije za študij, splošne razgledanosti, kritičnega mišljenja, branja neobvezne literature in samostojnega študija, so po drugi strani kot najpomembnejše za uspešen študij navajali delovne navade, redno prisostvovanje "pouku" (zlasti vajah) in vztrajnost. Več pripomb kot predhodniki so imeli na (reformirane) študijske programe, ki so po njihovem dajali dovolj temeljnega znanja in "teorije", vendar so bili prenatrpani s podatki, posebej z nekaterimi skupnimi ("političnimi") predmeti, premalo je bilo uporabe znanja na praktičnih problemih in skrbela jih je praktična uporabnost študijske snovi. Želeli so manj togo določene programe in obveznosti ter več samostojnega dela, tudi raziskovanja. Bolj kot prejšnje generacije so opozarjali na strah pred izpiti, ki jih sili v "piflanje" in "kampanjsko" učenje. Manj iluzij in več slabih izkušenj kot predhodniki so imeli v zvezi s seminarskim delom. Profesorjem niso zanikali strokovnosti, vendar so opozarjali na "distanco" in neprimeren odnos do študentov. Opozarjali so na finančne težave ter odvisnost od staršev, študentke pa tudi na nosečnost in poroko. Izredni in podiplomski študenti so opozarjali na slabo prilagoditev študija zaposlenim. Raziskave⁹ na študentih ljubljanske univerze so pokazale na razlike v načinu študija na različnih smereh. Analizirati bi morali, zakaj se ta mnenja študentov niso odrazila v delovanju organov (samo)upravljanja fakultet in univerze, v katerih je imela "študentska tretjina" formalno velik vpliv.

In kakšen je bil pri nas v zadnjih desetletjih vpliv študentov na razvoj našega visokega šolstva, študija in položaja študentov? Kritike in zahteve, povedane pravi čas in na pravi način, so verjetno prispevale k delni modernizaciji študija na nekaterih naših visokošolskih institucijah, pa tudi k ustavni in zakonski ureditvi avtonomne univerze, ki naj bi v skrbi za kvaliteten študij prisluhnila tudi študen-

⁷ Zgoščeno je predstavila mnenja študentov (ljubljanskih fakultet konec sedemdesetih, v začetku osemdesetih let) o organizaciji študija, odnose s profesorji in predloge za izboljšave S. Kump (1982) *Položaj študenta v izobraževalnem sistemu, Teorija in praksa*, št. 7-8, 957-965. Glej tudi druge njene objave z rezultati t.i. FORM projekta, zlasti: Kump (1994) *Akademsko kultura*, ZPC, Ljubljana.

⁸ Predmet večine raziskav, opravljenih na (nekdanjem) Centru za razvoj univerze so bili študenti obeh slovenskih univerz, v nekaterih posebej novinci, izredni in podiplomski študenti ter diplomanti. Študenti so v (do)pisnih anketah odgovarjali tudi pod vplivom zastavljenih vprašanj, aktualnega konteksta, pričakovanj od izvajalca raziskave, njihovi odgovori pa so bili deležni naknadne (tudi naše) ureditve in interpretacije.

⁹ Glej Kump (1994) o.d. in Kreča, J. *Učni stili študentov*. Diplomsko naloga, FF, Ljubljana 1994.

tom. Kljub tem prilagajanjem in spremembam predpisov, pa se visoko šolstvo pri nas doslej ni preobrazilo v model, primernejši za "postmoderno" in postsocialistično družbo.

Kaj so kritizirali in kaj so predlagali?

V vseh obdobjih, od prvotnih srednjeveških do modernih univerz, zasledimo (zapisana) študentska mnenja o *možnostih za študij in njegovi kakovosti* v določeni instituciji, študijskem področju ali deželi. Gre za bolj ali manj podrobneje utemeljeno dobro ali slabo mnenje o posameznih učiteljih in institucijah v določenem času, ki je lahko izraženo tudi naknadno, za nazaj. Večkrat je šlo za svojevrstno "glasovanje z nogami", ko so se študenti s potovanjem in selitvijo odločali za študij v določeni deželi, kraju, instituciji in tudi pri posameznem učitelju. V deželah, v katerih so bile možnosti izbire majhne (tudi v Sloveniji), se je kritičen odnos do domačih institucij kazal v interesu za študij v tujini. Ob nastajanju modernih univerz, in tudi v novejšem obdobju, se pojavljajo študentske kritike različnih ovir pri dostopu do študija v regionalnem in nacionalnem okviru ali v določeni instituciji. Študenti so se zavzemali za izboljšanje možnosti za študij, za ustanavljanje univerz, določenih fakultet in programov študija. Tovrstne študentske želje in zahteve so bile večkrat povezane s programi političnih gibanj, aktualnimi interesi gospodarstva ter posameznih javnih služb (npr. zahteva po "slovenski" univerzi, popoln študij medicine v Ljubljani pred 2. svetovno vojno). Tudi domače raziskave, opravljene v osemdestih letih potrjujejo, da bližina visokošolske institucije in (slabe) možnosti zaposlovanja vplivajo na izbiro študija. Pogoste so pripombe o slabši dostopnosti študija v manjših krajih izven univerzitetnih središč ter želje po večji izbiri smeri študija ter možnosti za nadaljevanje študija.

Na ovire za študij *"netradicionalnih študentov"* (odrasli, "izredni", "ob delu", podiplomci) so opozorili v osemdestih letih 20. stoletja tudi (anketirani) slovenski študenti. Na počasno prenavo tradicionalnega tipa "moderne" univerze kaže tudi dejstvo, da je bilo doslej potrebam novih vrst študentov in mnenjem "izrednih" študentov posvečeno malo raziskovalne pozornosti.¹⁰

Izražanje mnenj o dostopnosti študija za *posebne skupine študentov* je bilo povezano s širšimi političnimi gibanji in razpravo o verskih, narodnostnih, rasnih, socialnih in podobnih družbenih problemih. Lahko domnevamo, da so bile mnoge visokošolske institucije v poznem srednjem veku za drugoverce in "krivoverce" zaprte, zaradi teritorialne državno/cerkvene delitve. To dokazuje obstoj posebnih protestantskih univerz v Nemčiji in jezuitskih višjih šol pri nas. Šele sredi 19. stoletja je bila v Angliji odpravljena prepoved vpisa za tiste, ki niso pripadali anglikanski cerkvi, kasneje pa so odprli vrata univerz tudi za ženske in za odrasle. Z razvojem moderne univerze in širjenjem visokošolskega sistema, so

¹⁰ Tudi v novejši analizi visokošolskega izobraževanja odraslih (Mihevc, B. in sod., *Visokošolsko izobraževanje odraslih*, ACS, Lj. 1994) smo o problemih "izrednega študiju ob delu" povpraševali izvajalce na visokošolskih organizacijah, ne pa tudi (odraslih) študentov.

pogostejše študentske kritike o slabši dostopnosti študija za določene skupine študentov (npr. po narodnosti, socialnem izvoru) in zahteve ter konkretni predlogi za izboljšanje dostopnosti za te skupine (npr. ustanavljanje novih institucij, finančna pomoč, študentski domovi). V kontekstu širših političnih gibanj se v 20. stoletju večkrat pojavljajo študentske zahteve za narodnostno in rasno enakopravnost, pa tudi (njihovi) nestrpni pozivi in akcije za onemogočanje vpisa, omejitvi števila (numerus clausus) ali izključitvi določenih skupin študentov (npr. slovanskih, židovskih študentov, deklet). Znane so protestne akcije proti izključitvi študentov iz univerz zaradi političnih stališč.

Tudi za izražanje študentskih mnenj o *predhodnem (srednješolskem) izobraževanju* velja, da nanje naletimo največkrat zlasti v obdobjih razprav o šolski reformi in so povezana s političnimi stališči. Med obema svetovnima vojnoma in v šestdesetih letih 20. stoletja naletimo tudi pri nas na študentske kritike šolskega sistema oz. srednjega šolstva, ker ne omogoča enake dostopnosti študija zaradi socialnega in regionalnega izvora ter spola. Pogoste so tudi kritike kvalitete predhodnega šolanja, ki ne pripravlja dobro na študij ali pa neusklajenost med srednjim in visokim šolstvom. V osemdesetih letih slovenski študenti v anketnih odgovorih opozarjajo na neprilagojenost študijskih programov predhodnemu srednjemu (usmerjenemu) izobraževanju.

Z razvojem moderne univerze in njeno količinsko ekspanzijo se pričenejo pojavljati tudi študentska mnenja glede vpisnih pogojev in obsega vpisa. Omenilo smo že različna študentska mnenja glede dostopnosti študija. Nekateri so se zavzemali za *prost vpis* in za boljše možnosti za študij posebnih skupin, drugi pa za *omejevanje vpisa*, tudi po spornih nacionalnih, rasnih in podobnih kriterijih. Tudi v osemdesetih letih anketirani slovenski študenti niso imeli enotnega mnenja glede vpisa. Nekateri so se zavzemali za večjo dostopnost za vse in opozarjali na pomanjkljivosti sprejemnih izpitov in negativne posledice omejevanja. Drugi so omejevanje vpisa utemeljevali s prednostjo sposobnejših, ki naj imajo boljše študijske razmere.

V vseh obdobjih naletimo na omembe bolj ali manj organiziranih brucovanj in drugih "ceremonij" ob sprejemu *novincev*. Redkejša so poročila o informiranju novincev o študiju in o delu študentskih organizacij, ki v novejšem času pripravljajo v ta namen posebne informativne publikacije. Konec šestdesetih let so se naši študenti zavzemali za boljše informativno in svetovalno pomoč novincem tudi ob kasnejšem morebitnem spreminjanju smeri študija ter opozarjali na *težave na začetku* študija. V osemdesetih letih so anketirani slovenski študenti opozarjali na vprašanja izbire študija, prehoda iz srednje šole, služenja vojaškega roka, na sprejemne izpite in strogo selekcijo v prvem letniku.

Že od začetkov univerz zasledimo študentske kritike in zahteve glede *študijskih razmer oz. pogojev za študij*, tako v neposrednem študijskem okolju kot tudi v širšem okolju visokošolskih institucij. Z uveljavljanjem moderne univerze, je skrb za pogoje prevzela država, zato so se študenti v svojih kritikah in zahtevah najpogosteje obračali posredno ali neposredno na državne organe. Tudi na Slovenskem so študenti od ustanovitve nove ljubljanske univerze pogosto javno zahtevali izboljšanje položaja univerzitetnih učiteljev in pogojev za študij v visokem

šolstvu ali na posameznih inštitucijah ter opozarjali na pomanjkanje financ v šolstvu nasploh, posebej v visokem. Z vrsto konkretnih primerov so opozarjali na potrebe po boljših prostorih, opreми, materialih in pripomočkih za študij ter potrebnih službah. Anketirani študenti so v osemdesetih letih imeli dosti pripomb na preveliko število študentov v predavalnicah, na vajah in drugih oblikah ter izražali želje po delu v manjših skupinah. Protesti študentov zaradi neprimernih prostorov so pogosto vezani na konkretno institucijo (npr. fakulteto), podobno tudi zahteve za novogradnje, zlasti stavb posameznih fakultet in nekaterih skupnih univerzitetnih objektov (npr. knjižnice). Kritike zaradi lokacij univerzitetnih objektov in študiju neprijazne okolice (npr. ceste) so bile pri nas najpogostejše v začetku sedemdesetih let 20. stoletja. V osemdesetih letih se kljub novogradnjam, ki jih je spremljalo tudi povečevanje števila študijskih programov in študentov, rednih, izrednih in podiplomskih, ponavljajo pripombe študentov na prostore, opremo in slabe študijske razmere. Množičen študij je prinesel študentska opozorila na pomanjkanje študijske literature, tudi po krivdi avtorjev (učiteljev), slabe založenosti knjižnic, cen ali različnih omejitev. Našli smo nekaj primerov študentske samoorganizacije preskrbe z literaturo, tudi (politično) nedovoljene. Večje študentske akcije za skupne univerzitetne knjižnice (npr. za ljubljanski NUK pred drugo vojno) je v novejšem času pri nas nadomestilo zavzemanje za več in bolj organiziranih knjižnic in čitalnic na posameznih fakultetah. V osemdesetih letih so anketirani študenti opozarjali na slabo založenost in delo knjižnic na oddelkih in fakultetah, na pomanjkanje prostora za individualni študij (čitalnice), nove možnosti kopiranja pa so prinesle tudi pritožbe zaradi tovrstnih stroškov.

V starejših časih redko zasledimo študentske kritike *univerzitetne administracije* oz. posameznih služb. V šestdesetih in sedemdesetih let je bilo pri nas nekaj kritik dela tistih, ki skrbijo za štipendije, upravljanje študentskih domov, študentskega servisa in podobnih služb. Morda se za takratnim splošnim protestom proti "birokraciji" skriva tudi kaka posredna kritika razmer fakultetne administracije. V tem času, ko je študij postajal bolj množičen, je bilo izraženih več študentskih predlogov za *svetovalne službe*, predvsem za pomoč pri odločanju za študij in obštudijskih težavah ter zahtev za ustanavljanje posebnih univerzitetnih organov in *služb za proučevanje in razvoj študija*, ki bi spremljale tudi probleme študentov in jih pomagale odpravljati. V osemdesetih letih slovenski študenti, vprašani za mnenje v raziskavah, ki so jih najpogosteje izvajale omenjene službe, ponavljajo želje po svetovalni pomoči ob izbiri študija in študijskih težavah. V anketah pa so študenti omenili tudi slab odnos posameznih administrativnih delavcev do študentov

Način odločanja o *študijskem programu in vsebini študija* ter o študijsko/pedagoškem procesu je povezan z ureditvijo odnosov in vlog med notranjimi in zunanjiimi akterji v visokošolskem sistemu. Nekaj primerov študentskega sodelovanja ali celo prevlade pri upravljanju univerz v srednjem veku in odnosi z različni "pokrovitelji" teh univerz (cerkev, mesto, država) kažejo, da pri nastajanju univerz ni šlo za enoten model *upravljanja s študijem*. Kasnejše zahteve študentov po avtonomiji univerze (proti poseganju države v njene odločitve glede študija, izbire profesorjev, vodilnih, tudi zahteva po eksteritorialnosti v primerih policijskih

posegov) kažejo na politično razpoloženje med študenti v določenem obdobju in na zaveznitvo z vodstvom in učitelji univerze. Težko bi trdili, da so imeli študenti, tudi tisti bolj kritični, vedno jasno predstavo o tem, kako naj bi se upravljale visokošolske institucije in kaj pomeni avtonomija institucije pri odločanju o študiju. Podobno kot mnogi njihovi učitelji, so v nekaterih primerih (npr. v poznem srednjem veku, Nemčija med dvema vojnama) pristali na prevlado ene cerkve, države oz. ene politične stranke nad univerzo. Posamezni študentski aktivisti so celo izražali pojmovanje univerze kot institucije nacionalne države ali aparata za reprodukcijo (ene) ideologije. Tudi nekatere protestne akcije študentov zaradi nerešenih vprašanj študija, ki smo jih srečali v različnih deželah in institucijah v 20. stoletju, ne nazadnje v šestdesetih letih, so bile povezane s političnimi gibanji, z delovanjem parlamentarne ali neparlamentarne opozicije in so bile včasih spodbujene tudi s strani oblastnikov, nezadovoljnih s stanjem na univerzi. V domačih virih o šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja pogosto naletimo na zahteve za sodelovanje *študentskih predstavnikov* v organih visokošolskih institucij. Redkejša so poročila o delovanju teh predstavnikov, medtem ko njihov dejanski vpliv v tem obdobju še ni ocenjen. Ob premoči omenjenih zunanjih akterjev ni čudno, da so bile zahteve po večji vlogi študentov pri odločanju o študijskih programih, tudi v sodelovanju z učitelji kasneje bodisi spregledane (npr. v Ljubljani študent prorektor) bodisi formalno, neučinkovito uresničene (npr. študentska tretjina v organih univerze in fakultet).

Anketni odgovori naših študentov v osemdesetih letih¹¹ vsebujejo precej pripomb na *študijske programe*, zlasti na njihovo *izvajanje*. Pogoste so bile kritike študijskih programov zaradi odmaknjenosti od stvarnosti, mednarodne (ne)primerljivosti, nepovezanosti s "prakso" v določenem strokovnem področju, poklicu in zahteve za večjo *praktično* uporabnost študija. Te kritike niso bile redke tudi v šestdesetih letih v različnih deželah, ko so študenti očitali univerzam, da je njihova *raziskovalna dejavnost* preveč povezana z državnim aparatom (npr. z vojsko), z velikimi podjetji, da so programi študija preveč specializirani, odvisni od ozkih trenutnih potreb zaposlovalcev, da prevladujejo ekonomski vidiki nad "humanističnimi". Iz tega obdobja so tudi študentska opozorila na notranje (hierarhične, nedemokratične) *odnose na univerzi, ki ovirajo uvajanje novosti* v študij (npr. aktivnejši študij, sodelovanje študentov v raziskovanju, boljše pedagoške metode).

V vseh obdobjih zasledimo študentske proteste *proti omejevanju pretoka informacij, zahteve za svobodo govora, raziskovanja in razpravljanja* (npr. o nekaterih religioznih in zgodovinskih temah). Na različne načine, tudi javno so izražali podporo tistim posameznikom in organizacijam, ki so prišli zaradi tega v konflikt z cerkvenimi, državnimi ali drugimi čuvaji edine resnice. Pogosto so se

¹¹ V minulem desetletju so se študijski programi vsaj dvakrat menjali, največji vpliv pa so imeli delegati "izvajalcev" in "uporabnikov" v visokošolskih institucijah in organih PISov, ki so o programih odločali. Z zakoni določen ritem in okvir sprememb je podoben tudi v tem desetletju, le da se odloča v senatih in Svetu za visoko šolstvo. Študenti imajo zdaj prav tako majhen vpliv, manjšega kot prej pa imajo "uporabniki". Mednarodna primerljiva se zožuje na nekaj primerjav predmetnikov, glede skrbi za kvaliteto pa še nismo presegli nivoja nekdanjih analiz učinkovitosti študija, da o podpori didaktičnim inovacijah niti ne govorimo.

študenti zavzemali za svobodno, nevtralnno znanost in raziskovanje, brez povezave z določenimi ideološkimi in političnimi usmeritvami, za pluralizem mnenj in za večji vpliv znanosti in stroke. Redkeje zasledimo tudi stališče proti "nevtralni" znanosti, "čisti" stroki in za "angažirano", socialno relevantno znanost, npr. v šestdesetih letih, v starejših časih (npr. v Ljubljani pred drugo vojno) pa stališče o premoči vere nad znanostjo. V študentskih politično obarvanih razpravah so pogoste kritike "nasprotnih" *ideologij* (npr. "buržuazne", "komunistične") in zavzemanje za drugačno (npr. "kritično") znanost, ki bi kompenzirala vpliv teh ideologij na študij. Redkeje so študenti (običajno povezani s političnimi organizacijami) zagovarjali prevlado ene ideološke usmeritve.

Obstaja podobnost v mnenjih in predlogih "glasne" študentske generacije iz šestdesetih in začetka sedemdesetih let ter "tihih generacij" slovenskih študentov, ki so bile anketirane v osemdesetih let dvajsetega stoletja. Glede *programske strukture študija* jih veže zavzemanje za večjo pestrost in prožnost študijskih programov, večjo možnost študentske izbire predmetov, uveljavljanje novih študijskih področij, disciplin, programov pa tudi proti "balastu", pretirani drobitvi in številu predmetov, za večje možnosti individualnih programov, za "interdisciplinarne" povezave in možnosti samostojnega študija "nadpovprečnih". Študenti so se vključili v razprave ob študijskih reformah v šestdesetih letih in tudi kasneje, tako glede trajanja študija, razčlenitve programa na stopnje, strokovnih naslovov in primerljivosti diplom. Bili so proti ukinjanju inštitucij, omejevanju možnosti vpisa in nadaljevanja študija ter opozarjali na probleme izrednega in podiplomskega študija. V socialističnih državah in tudi v ZDA niso bile redke kritike in zahteve za ukinitve, izbirnost ali izboljšanje ideološko usmerjenih *skupnih predmetov*, oblik verske, državljanske, politične in vojaške vzgoje. V osemdesetih letih so se s krizo socialističnega sistema pomnožile kritike nekaterih predmetov (marksizem, "predvojaška", ruščina). Redkeje so zahteve za nove skupne predmete (npr. tuj jezik, humanistične vsebine).

"Zahteve za *posodabljanje vsebin* študija in posameznih predmetov študenti največkrat naslavljajo na svoje učitelje. Podobne želje in predloge srečujemo tudi v raziskavah na reprezentativnih vzorcih slovenskih študentov v poznih sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja, skupaj z opozorili na prevelike obremenitve študentov, težave pri individualnem učenju, neustrezen urnik, določanje terminov za govorilne ure, izpite in prostorsko razdrobljenost pouka ter zahtevami in predlogi za boljšo *organizacijo študija*. V vseh obdobjih in mnogih deželah smo srečali primere študentskega nezadovoljstva z *organizacijo in izvedbo študija, pedagoškimi metodami*, učinki študija in njegovo kvaliteto, tako na nivoju celotnega sistema kot posamezne institucije ali predmeta. Študenti so opozarjali na pomanjkljivosti študijskega programa in posameznih predmetov, pedagoškega dela profesorjev, pa tudi nezadostnega študijskega prizadevanja študentov, neugodnih študijskih pogojev, načinov preverjanja in možnosti za aktivnejši študij ter načrte idealnih (novih) načinov študija z bolj ali manj konkretnimi predlogi. Raziskave na več vzorcih slovenskih študentov konec osemdesetih let kažejo na razlike med študentih različnih disciplin, ki so povezane tudi z metodami poučevanja na posameznih visokošolskih institucijah, pa tudi na razlike v stilih študija pri študentih.

Precej je primerov kritik *predavanj* in posameznih predavateljev (npr. branje zapiskov, knjige, prosojnic). Redkeje so študenti odklanjali predavanja kot metodo, nekaj je predlogov za njeno izboljšanje, v povezavi s seminarji, učbeniki in vajami. V starejših in novejših časih se poudarja pomen *zapiskov* (s predavanj), ki jih v novejšem času (npr. Ljubljana 1968-72) dopolnjujejo zahteve po dostopnih *učbenikih*, "skriptah", za kar naj bi skrbeli predvsem učitelji in knjižnice.

Disputacije (v srednjem veku) in kasneje *seminarski način* dela so študenti kritizirali mnogo redkeje kot predavanja. Več je kritik izvajanja *vaj*, samostojnega dela (npr. pisanje raznih nalog), delovne prakse in podobnih oblik pouka. Konec šestdesetih let so aktivnejši študenti v seminarju videli najbolj zaželjeno obliko pouka in dali več predlogov za njegovo izboljšanje, nekaj tudi za vaje in praktično delo, hkrati pa opozorili na slabe razmere za seminarsko delo.

Izpitov in preverjanja študenti niso nikoli marali, vendar je pripomb nanje manj kot bi pričakovali na osnovi (predstavitev) nekaterih radikalnih kritik¹² konec šestdesetih let. Nekaj znakov kaže, da so se študenti ob prehodu iz srednjeveškega v novoveški model univerze upirali uvajanju strožjih izpitov. Kasneje so pogosto opozarjali na finančne in organizacijske probleme v zvezi s preverjanjem (takse, roki). Ob koncu šestdesetih let je bil radikalnejšim študentom izpit "ključni moment avtoritarizma" na univerzi. Tudi izjave študentov v empiričnih raziskavah pri nas v osemdesetih letih opozarjajo na pomanjkljivosti izpitov, prevladovanje zapominjanja ("pifljanja"), strah in tesnobo pred izpiti in probleme učitelja izpraševalca. Redki so študentski predlogi za izboljšave izpitov in ne kaže, da bi jih dosti upoštevali. V začetku sedemdesetih let so se na primer ljubljanski študenti sklicevali na visokošolsko didaktiko in predlagali bolj sprotno preverjanje, priprava kataloga vprašanj, listke z vprašanji na ustnem izpitu in manj togo organizacijo izpitov, kasneje pa opozarjali na prevladovanje kampanjskih, pisnih oblik preverjanja.

Samostojni študij, projekti, raziskovalno delo študentov, seminarske in diplomске naloge so le redko predmet študentske kritike. Zlasti v novejšem času (npr. konec šestdesetih, začetek sedemdesetih let v Ljubljani) se pojavlja zahteva po sodelovanju študentov v raziskovalnem procesu. Težko bi rekli, da gre za vpliv ustnega ali pisnega izročila o prvotnem (Humboldtovem) modelu novoveške univerze, pač pa za izraz velike motiviranosti in identifikacije z določeno disciplino ter reakcijo na nerazgiban način študija. Predlogi za študentsko raziskovanje zajemajo informiranje študentov o raziskovalni dejavnosti in njihovem sodelovanju v strokovnih razpravah, sodelovanje v nekaterih fazah raziskav, določanje tem, način in uporabo rezultatov. Tak aktivni samostojni študij bi izvajali posamezniki ali skupine študentov, v sodelovanju z učitelji in asistenti in naj bi se odvijal tudi na inštitutih in v sodelovanju z drugimi organizacijami izven univerze. Nekatere take oblike angažiranega samostojnega študija so študenti občasno realizirali v obliki občudij-ske dejavnosti (npr. diskusijski krožki, akcije podprte z analizami, projekti).

Omenili smo že, da je imelo *študentsko mnenje o učiteljih* - posameznikih ali skupinah - odločilni vpliv pri nastajanju nekaterih evropskih univerz. Vsaj v enem primeru (Bologna) so o nastavljanju in plačevanju učiteljev odločali študenti v svo-

¹² Kvale, S. *Izpiti in gospostvo*. Krit. lj., 1981. (orig. izdaja Oslo 1972.)

jem združenju. Dobro mnenje o učiteljih je, poleg drugih ugodnih pogojev za študij, pritegovalo na določene inštitucije študente daleč preko regionalnih in nacionalnih meja. V vseh obdobjih so znani primeri, ko so se študenti javno zavzemali za učitelje, ki so bili preganjani od oblasti. V deželah z večjo vlogo države pri upravljanju univerz študenti nastopajo proti političnim kriterijem za izbiro učiteljev in za avtonomno odločanje univerz glede učiteljev in vodilnih. V nekaterih obdobjih niso bile redke akcije skupin študentov ali njihovih organizacij proti posameznim učiteljem zaradi njihove nacionalne ali politične pripadnosti. Srečamo tudi zahteve študentov po boljšem socialno-ekonomskem položaju učiteljev, običajno skupaj s protesti zaradi slabih pogojev študija nasploh. V novejšem času (v šestdesetih, sedemdesetih letih) so bile tudi pri nas številnejše kritike profesorjev zaradi slabega pedagoškega dela in zahteve po sodelovanju študentov v postopkih odločanja o učiteljih (npr. z mnenjskimi anketami).¹⁵

Študentski razlogi za priljubljenost/neprijubljenost in *karakteristike dobrih/slabih učiteljev, asistentov* se v stoletjih niso dosti menjali. Čeprav niso redka poročila o priljubljenih učiteljih, pa v njih le redko najdemo podrobnejše opise njihovih lastnosti (npr. ugled, učenost). Včasih srečamo tudi opise dobrega pedagoškega pristopa (npr. konec šestdesetih let v Nanteru pri Parizu). Malo je poročil o slabih učiteljih, čeprav se omenjajo posamezni primeri slabih predavanj, neprimerne odnosa do študentov, zlasti takega, ki je bil povod za javne študentske proteste. V nekaterih primerih ni mogoče jasno ločiti, ali gre za kritike politične usmerjenosti učiteljev ali njihovega pedagoškega dela. Asistenti in podobni sodelavci se redko omenjajo, v novejšem času je o njih zapisanih tudi več pozitivnih mnenj. V radikalnejših kritikah, pa tudi v odprtih odgovorih v empiričnih raziskavah (npr. v Sloveniji v osemdesetih letih) naletimo na splošne pa tudi konkretne očitke učiteljem (npr. branje skript namesto predavanja, premalo posluha za praktične, aktualne probleme stroke) in opozorila na zanemarjanje pedagoškega dela pri (re)elekciji učiteljev in sodelavcev. V novejšem času (v šestdesetih, sedemdesetih letih) zasledimo posamezne zahteve za didaktično, pedagoško in psihološko *izpopolnjevanje učiteljev in asistentov*. Te zahteve so pogostejše v času, ko se oblike izpopolnjevanja že začenjajo uveljavljati (npr. pri nas tečaj visokošolske didaktike konec šestdesetih let)¹⁶. Razen redkih primerov, kritike pomanjkljivosti *podiplomskega študija* in že omenjenega občasnega kritičnega odnosa do znanosti, nismo zasledili kritik in predlogov v zvezi z znanstvenim izobraževanjem bodočih učiteljev.

Precej je poročil o slabih medsebojnih *odnosih učiteljev in asistentov s študenti*, manj pa takih, ki govorijo o dobrem sodelovanju. V vseh obdobjih se pojavljajo karizmatični učitelji, tudi mlajši, ki imajo dober stik s študenti in taki, ki jim študenti vračajo neprimerni odnos. Na univerzah z nemško-avstrijsko tradicijo očitajo študenti učiteljem neprimerno strogost, vzvišenost, redke stike z učitelji sploh,

¹⁵ Mihevc, B. *Uporaba študentskih mnenjskih anket za ocenjevanje univerzitetnih učiteljev in sodelavcev (Gradivo 3)*, Univ. v Lj., SIVDI, Lj., 1997

¹⁶ Glej: Schmidt, V. *Visokošolska didaktika*, DZS, Lj., 1972 in Marentič Požarnik, B. *Prispevek k visokošolski didaktiki*, DZS, Lj., 1978; Marentič P., B. *Izpopolnjevanje univerzitetnih učiteljev kot del "kulture kvalitete"*, Vzgoja in izobraževanje, 1-2, 1996, str. 17-25.

nedostopnost, "distanco" in nepripravljenost za sodelovanje. Temu so v šestdesetih letih študenti rekli "avtoritarnost, hierarhičnost". Nekaj je tudi študentskih opozoril na slabe odnose med učitelji samimi. V dokumentih iz šestdesetih, sedemdesetih let in v domačih raziskavah v osemdesetih letih je izražena želja po individualnem obravnavanju posameznikov, svetovalni pomoči ob študijskih težavah in tudi po družabnih stikih med študenti in učitelji. Bila so tudi mnenja, da je potrebna pripravljenost za sodelovanje z obeh strani, tudi s študentske.

V vseh obdobjih so študenti opozarjali na najrazčičnejše težave, ki so vplivale na študijski uspeh. Protestirali so zaradi slabih osnovnih *pogojev za življenje in študij* (hrana, obleka, bivališče, zdravstveno varstvo, prostori za študij), nizkih prihodkov in visokih stroškov za življenske in študijske potrebščine, včasih tudi zaradi šolnin in različnih taks povezanih z študijem. Zahtevali so ustanavljanje menz, študentskih domov, čitalnic in podobnih ustanov in jih nekajkrat tudi sami organizirali in upravljali. Pritiskali so na državo in druge financerje za večje štipendije in subvencije ter za nižje cene življenskih in študijskih potrebščin. Več protestov je zaslediti v času nastajanja novih visokošolskih inštitucij (npr. v Ljubljani takoj po 1. svetovni vojni) in v času, ko so se zaradi bolj množičnega študija in/ali gospodarskih težav razmere za znaten delež študentov poslabšale. Več protestov in zahtev je vezano na ogroženost in prikrajšanost posameznih skupin študentov (po narodnosti, spolu, načinu študija). Nekajkrat pa so študenti nastopili tudi proti "ugodnostim" za kolege iz takih skupin. Pri nas že od tridesetih let 20. stoletja študentske skupine utemeljujejo svoje zahteve za dostop do študija in boljše pogoje življenja, zahteve za *analize* socialne strukture in socialno-ekonomskega položaja študentov. Take analize so večkrat pripravljali študenti sami, v novejšem času pa pričakujejo, da jih bodo opravljale ustrezne službe. Nekatera poročila študentskih predstavnikov kažejo, da so bili študentski pritiski za boljši položaj večkrat za krajši ali daljši čas uspešni. Od študentskih pobud za *"sistemsko ureditev"* študentskega statusa, ki so jih npr. slovenski študenti dajali v šestdesetih, sedemdesetih letih, so uspele le nekatere (npr. zdravstveno zavarovanje), druge pa ne (npr. priznanje študija za delo in za pokojninsko dobo).

V virih je opisanih precej dogodkov in primerov, ko so univerzitetne ali druge oblasti označile *vedenje študentov* - posameznikov ali skupin - za neprimerno. Nekatero manjše "disciplinske prekrške" (npr. prepir v taverni) poznamo danes zato, ker so bili uvod v večje spopade z meščani ali policijo. Taki konflikti niso bili redki v vseh obdobjih, tudi na uglednih univerzah in na Slovenskem. Za nas je pomembnejše aktivno ali pasivno nasprotovanje (posameznikov ali večjih skupin študentov) predpisanemu ali običajnemu načinu oblačenja, komuniciranja, bivanja (npr. v internatu) in spolnega vedenja. Tudi študentska kritika nekaterih predmetov ali oblik pouka (npr. politične vzgoje) je bila v nekaterih znanih primerih označena kot disciplinska kršitev. Taki dogodki in odmevi nanje kažejo na težave določenega (morda preživelega) modela študija in zmanjševanje sposobnosti prilagajanja visokošolskih inštitucij novim razmeram. Večkrat so tudi namerna demonstracija moči določene študentske organizacije in sestavni del širše akcije.

Večji študentski *nemiri, stavke, zasedbe* institucij in podobne oblike protesta študentov imajo le redko za glavni povod nezadovoljstvo s študijem. Najpogosteje

je večje proteste sprožil poseg policije ali kak drug ukrep državnih ali univerzitetnih organov. Kljub temu v študentskih dokumentih in v bolj ali manj pristranskih poročilih, ki spremljajo take akcije, skoraj vedno najdemo kritike položaja univerze (npr. zahteve po avtonomiji), pa tudi pripombe na pedagoško in raziskovalno dejavnost inštitucij. Take kritike in zahteve so naslovljene napogosteje na državne organe, včasih tudi na vodstvo univerze ali fakultete. Zanimive so tudi akcije skupin študentov, ki v času napetosti, nemirov in spopadov zahtevajo normalne pogoje za študij (npr. mir, potreben za študij, nasprotovanje prekinitvam pouka) in neredko organizirajo ilegalne ("subkulturne") oblike študija, bivanja in kulturne dejavnosti. Te oblike pa lahko prerastejo v trajnejše, zlasti če ne gre le za politično motivirane akcije, ampak za reševanje osnovnih problemov zainteresiranih študentov, ki uspejo pritegniti tudi druge. V srednjem veku je npr. nezadovoljna skupina angleških študentov in učiteljev zaradi nemirov na univerzi v O. ustanovila novo univerzo v C. Sem štejemo tudi zasedbe univerzitetnih prostorov in ustanavljanje stanovanjskih in delovnih komun.

Obštudijske dejavnosti študentov (družabne, kulturne, politične, športne, politične in druge) študentov so pogosto omenjane v prikazih delovanja študentov posameznih inštitucij v različnih obdobjih. Tradicionalne oblike družabnega (gostilniškega) življenja študentov so bile le del dejavnosti slučajnih ali organiziranih študentskih skupin, ki jih je povezovala skupna narodnostna pripadnost, visokošolska inštitucija ali njen oddelek, politična usmeritev ali drugačen skupen interes. Nastajanje novoveškega modela univerze je v Nemčiji, ZDA, Skandinaviji, Rusiji in na Poljskem, pa tudi v Avstriji in na Slovenskem v 19. in 20. stoletju spremljalo delovanje študentskih združenj, bratovščin, društev, klubov in podobnih oblik. Družabnost in politična aktivnost sta bili sicer pomemben vzrok za njihov nastanek in obstoj, vendar opisi njihovega delovanja kažejo, da so mnoge obštudijske dejavnosti študentov kompenzirale pomanjkljivosti modela "znanstvene univerze" in so bile dobrodošla dopolnitev predavanj, učbenikov, izpitov in redkih stikov s profesorji. Težko bi si predstavljali socializacijo znatnega dela študentov brez njihovega tovrstnega delovanja. Seveda so se za vpliv na to študentsko delovanje in organiziranje prizadevali tudi različni zunanji akterji. S tem mislimo na politične stranke, organe države in cerkve, o čemer pričajo mnoge monografije, zborniki in kronike o študentih in univerzah. Manj je znan vpliv združenj delodajalcev, strokovnih združenj in seveda tudi vodstev visokošolskih inštitucij ter posameznih profesorjev in asistentov, čeprav naletimo tudi na opise takih primerov.

Nezadostnost univerzitetne študijske ponudbe, zlasti za nadpovprečno motivirane in za najrazličnejša vprašanja zainteresirane študente, so študentske združbe zapolnile z organiziranjem predavanj, diskusij, sestankov, svobodnih kateder, tribun, pogovorov "o problemih, ki v študiju niso zajeti", z manj dostopno literaturo, redkeje s projekti oz. z akcijskim raziskovalnim in razvojnim delovanjem. K sodelovanju so pritegnili tudi priljubljene profesorje ali o/pozicijske intelektualce (npr. ob "zasedbi" ljubljanske Filozofske fakultete l. 1971). V razsvetljenskih koreninah novoveške univerze bi lahko iskali vzrok za *ljudskoprosvetno* dejavnost študentov, za organizacijo izobraževalnih, kulturnih, socialnih in drugih akcij za kmečko,

podeželsko, delavsko, mlado in odraslo populacijo. Take študentske aktivnosti, ki so se navezovale na aktualna politična in kulturna gibanja, srečujemo v virih že od sredine 19. stoletja v mnogih deželah, tudi pri nas. Tudi v času, ko so te oblike izobraževanja za različne ciljne skupine izvajale specializirane organizacije (npr. delavske/ljudske univerze, knjižnice, stanovske organizacije itd.), množična občila, ponekod pa tudi univerze oz. visokošolske inštitucije (npr. v Angliji konec 19. stol.), so študenti v svojih zahtevah občasno poudarjali izobraževanje različnih skupin in slojev prebivalstva (npr. delavcev oz. vseh zaposlenih, Ljubljana 1970-71).

Posebno obravnavo bi zaslužilo študentsko delovanje na *kulturnem*, *športnem* in tudi *"paravojaškem"* in *"parapolicijskem"*¹⁵ področju v različnih obdobjih in deželah, tudi pri nas. Politično delovanje študentov in njihovih organizacij, ki smo se ga v našem prikazu le dotaknili, pa je bilo pogosto predmet komentarjev, prikazov in analiz ter bolj ali manj strokovnih razprav.

Glavne ugotovitve iz analize primerov

Minula dogajanja na univerzah spodbujajo k razmišljanju o sedanjem stanju visokošolskega sistema. Za kritično obravnavo in iskanje rešitev za aktualne probleme bo še veliko možnosti, ne le za nas, tudi za študente. Povzemimo zdaj glavne ugotovitve, ki izhajajo iz analize študentskih stališč in predlogov ter odnosov med akterji visokošolskega sistema. Omenjamo le nekaj primerov, ki jih podrobneje opisujemo drugje (v publikaciji, ki jo pripravljamo za tisk).

- **Položaj študentov** v študijskem procesu v različnih tipih in obdobjih visokošolskega sistema vpliva na izražena študentska stališča, kritike in predloge v zvezi s študijem.

Primeri kažejo, da je imel položaj študentov precejšen vpliv na izbiro tem in problemov, na katere so študenti opozarjali. Večkrat je "dobra praksa" posameznih učiteljev, dobri načini organizacije študija in pedagoških metod na določeni instituciji, spodbudila kritičnost študentov, ki so študirali v "slabših" razmerah in pri učiteljih, ki so jih manj cenili, npr. na prvotnih univerzah. Razlike med učitelji, institucijami in deželami so spodbujale interes za določene institucije in povzročale "selitve" študentov. Seveda niso vsi študenti v istem obdobju ali instituciji glede študija, učiteljev in institucije dajali enakih pripomb in predlogov. Tako so mnogi študenti ostali na "slabših" institucijah, čeprav so se morda s pripombami bolj kritičnih kolegov strinjali. Podoben je tudi pojav "molčeče večine" študentov, ki sicer stanje kritično ocenjuje, deluje pa ne za njegovo spremembo. Drug dokaz o nejasnem vplivu položaja študentov v študijskem procesu na njihova stališča in ravnanja so različna mnenja študentov o dostopu do študija, posebej še o omejevanju vpisa. Del študentov je (zaradi interesa skupine, ki so ji pripadali in tudi iz ideoloških nagibov in pod vplivom zunanjih akterjev) občasno zagovarjal omejevanje vpisa določenih skupin študentov (npr. Židov¹⁶). V drugačni politični situaciji pa

¹⁵ Dober pregled za Slovenijo je v: Čelik, P. *Policija demonstracije, oblast, Enotnost*, Lj. 1994

¹⁶ Giles, G.J. *Students and national socialism in Germany*. Princeton Univ. Press, Princeton, 1985

znaten del študentov v šestdesetih letih 20. stoletja nasprotuje omejevanju dostopa do študija za posebne skupine s sklicevanjem na enake pravice vseh.

Študentska stališča do dobrih (in slabih) učiteljev in metod poučevanja v preteklih in sedanjih časih se večasih precej ujemajo. Vedno znova, ko jih prebiramo, nas presenetijo še vedno aktualne, desetletja ali stoletja stare izjave študentov in beležke poročevalcev. Najbrž se nekateri osnovni procesi (individualni študiji, organiziran pedagoški proces v manjših in večjih skupinah) kljub spremembam na drugih področjih, npr. v načinu raziskovanja, niso bistveno menjali.

Videli smo, da se študenti tako ali drugače prigrasijo k besedi, ko določeni model študija v instituciji in visokošolskem sistemu opeša, ko se iščejo rešitve za probleme, na katere opozarjajo tudi bolj kritični učitelji in zunanji akterji npr. državni organi in njihovi izvedenci. Tako vedno znova dajejo na dnevni red vprašanja, ki spremljajo visoko šolstvo že od nastanka prvih inštitucij. Študenti so sodelovali pri vzpostavljanju prvotnega in tudi novoveškega modela visokega šolstva, bili med prvimi v odporu proti zatiranju svobode mišljenja, razpravljanja in ustvarjalnosti v času absolutističnih režimov. Vsaj v enem primeru je dokazan prispevek študentov k nastajanju modela visokega šolstva za nacionalno državo (v Nemčiji), vendar so bili študenti med prvimi kritiki nedoslednega uresničevanja tega modela. Študenti so bili tudi sicer med tvorca in kritiki nacionalne države in pogosto vključeni v različna, med seboj nasprotujoča si politična gibanja. Študenti niso bili edina zaščita visokošolskih institucij in tradicij v kriznih časih sporov med notranjimi in zunanji odločevalci v času notranjega razkroja institucij in (visokošolskega) sistema. Velja pa priznati njihov prispevek k obrambi idej, učiteljev in kolegov ter institucij; prav tako pa tudi njihovo sokrivdo v časih stagnacije, pasivnosti in razkroja. Tudi v prihodnje!

- **Načini upravljanja** visokošolskih institucij (npr. univerz) in visokošolskega sistema so vplivali na študentska stališča, kritike in predloge.

Načini odločanja o dostopu do študija, študijskih (materialnih) pogojih, programih in vsebini študija, o pedagoških metodah ter izboru učiteljev, socialno-ekonomskem položaju, vedenju in obštudijski dejavnosti študentov, so vplivala na tematsko usmeritev študentskih kritik in predlogov ter akcij. Tudi v neobičajnih, konfliktnih, situacijah znotraj institucij ali med notranjimi in zunanji akterji, je način zapletanja in razpletanja konflikta vplival na izražanje študentskih stališč in zahtev v zvezi s študijem, pa tudi na poročila o njih. Če je bila npr. v določeni situaciji odločilni dejavnik država, so študenti naslavljali zahteve nanjo (zlasti glede dostopa do študija, pogojev za študij, stanovanj, štipendij ipd.). Izražanje predstav, dajanje mnenj, pripomb, kritik, zahtev, predlogov ipd. s strani študentov, je vedno del upravljalkega procesa v visokem šolstvu. Študenti kot eden od akterjev sistema stalno vrednotijo potek in pogoje za študij, študijske rezultate glede na svoje interese in deklarirane cilje institucije in najpomembnejših akterjev, svoje pripombe in zahteve sporočajo drugim akterjem (učiteljem, vodstvu institucij, zunanji akterjem), na razne načine sodelujejo pri odločanju in kasneje spremljajo uresničevanje sklepov. Zunanje sile (cerkev, država, uporabniki) niso nikoli v celoti obvladovale raziskovalnega in pedagoškega dela ter študija. Odločitve zunanjih akterjev, kot so različni zakoni, predpisi, pritiski in spodbude so imeli le omejen in

začasen vpliv, saj so njihovo uresničevanje s svojo aktivno podporo ali pasivnim odporom pogojevali tudi notranji akterji, med njimi študenti. Le redki so primeri enostavnega vpliva študentov, ko so študenti opozorili na problem v zvezi s študijem in/ali izrazili določeno zahtevo ali predlog rešitve, ki so jo nato uresničili drugi akterji (npr. učitelji, vodstvo institucije, država).

- **Zunanji akterji** (cerkev, država, stranke idr.) so vplivali na študentska stališča in predloge..

Kljub samovšečnemu stališču nekaterih bivših študentskih aktivistov je treba reči, da domneva o večni in absolutni "avtonomnosti" študentov ne drži. Državni organi in različni politični dejavniki (stranke, družbena gibanja) so imeli večkrat enaka ali podobna stališča do vprašanj in dilem dostopa do študija (elitizem: egalitarizem, odnos do posebnih skupin), zagotavljanja pogojev za študij, vsebin (npr. skupni predmeti, ideološka in vojaška vzgoja) v študijskih programih, pri izboru učiteljev (odnosu do drugače mislečih, habilitacijski kriteriji) pa tudi socialno-ekonomskega položaja (študentska prehrana, bivališča) ter disciplinskega nadzora. Ni možno vedno razločiti, kdo je določena stališča in predloge izrazil prej, študenti ali zunanji akterji, dejstvo pa je, da se študenti zaradi teh vplivov med seboj marsikdaj niso bili enotni. Študenti so bili tako del opozicijskih političnih sil, kot del vladajočega političnega razreda; v določenih obdobjih je prevladala povezava študentov in njihovih organizacij z opozicijskimi gibanji, organizacijami in strankami, v drugih časih pa spet z vladajočimi (npr. Nemčija 1933-1945). V redkih primerih konsenza med notranjimi in zunanjimi akterji, so študenti nastopali enotno, z jasnimi zahtevami (npr. akcija za NUK v Ljubljani pred šestdesetimi leti), pa še v teh primerih mnenja udeležencev in poročevalcev o akcijah niso nujno podobna.

- **Učitelji in drugo osebje** visokošolskih institucij so vplivali na študentske kritike in predloge.

Vsi seveda niso imeli enakega vpliva, pa tudi študenti so imeli marsikdaj čisto svoja stališča in predloge. Precej je poročil o podobnih stališčih študentov in posameznih učiteljev, asistentov in raziskovalnih sodelavcev visokošolskih institucij glede dostopa do študija, zagotavljanja pogojev za znanstveno, pedagoško delo in študij, strukture in vsebine programov študija, zlasti posameznih predmetov, pedagoških metod, izbora osebja, pa tudi glede življenjskega položaja študentov in njihovih aktivnosti izven študija. Najbrž je največje soglasje glede (materialnih) pogojev za študij, ki so jih študenti delili z osebjem. Skoraj v vsakem od opisanih primerov naletimo na primere priljubljenih, vplivnih učiteljev in drugih sodelavcev visokošolskih inštitucij, "glasovanje z nogami", akcije v podporo preganjanim učiteljem, včasih le nakazan vpliv mladih učiteljev, asistentov in raziskovalcev. Redkeje so izpričani primeri, ko je posamezen učitelj ali vodilni delavec z neprimernim ravnanjem ali besedo, v že napeti situaciji, razburil študente in vplival na začetek in smer študentske akcije. V nekaj primerih, pri katerih smo globlje pobrskali po primarnih virih in se pogovorili z udeleženci, smo naleteli na skrite zaveznike študentov med učitelji, čeprav se zdi pretirano govoriti o "sivih eminecah" na katere občasno opozarjajo (zunanji) nasprotniki kritičnih študentov. Poleg primerov soglasja in medsebojne podpore med študenti, učitelji in drugim

osebjem, pa tudi uglednimi raziskovalci, filozofi, književniki in intelektualci nasploh, smo srečali tudi poročila o tradicionalni "distanci" med učitelji in študentskimi aktivisti in različne poglede med njimi, tudi v kriznih časih (npr. Poljska v osemdesetih letih").

Z vidika reprodukcije predstav in stališč o študiju znotraj institucij in visokošolskega sistema bi bilo zanimivo analizirati, kakšna stališča do študija imajo nekdanji študentski aktivisti, današnji učitelji in sodelavci in kako se njihova stališča razlikujejo od stališč drugeg osebja. Če se model visokega šolstva počasi in neuspešno prilagaja zunanjim in notranjim spremembam (mednje spada tudi spremenjena sestava in aktivnost študentskih generacij), lahko pride ob cikličnih pojavih študentskega aktivizma tudi do aktiviranja "konzerviranih" ocen, pobud in predlogov. Stare ideje pa niso nujno najboljše, zato je koristno, poznati, poleg "študentske" zgodovine določene institucije, tudi položaj, želje in predloge sedanjih študentov, kolegov, učiteljev in pomembnih drugih.

- Sestava in socialno ekonomski položaj študentov ter njihov način življenja so vplivali na izražena študentska stališča, kritike in predloge v zvezi s študijem

Precej primerov kaže na povezavo med sestavo študentov v določeni instituciji, deželi in času in njihovimi stališči glede dostopa posebnih skupin (npr. vpis in študij študentov določene narodnosti, revnejših), pogojev za študij in življenje študentov in izbire učiteljev. Posebni položaj študentov v družbi (mladost, prostost, izobraženost, način življenja, informiranost, mobilnost...) omogočajo večjo kritičnost, odločnost pri nastopanju za izboljšanje svojega položaja in položaja univerze. Zaradi svojega položaja in motiviranosti (lastne prihodnosti) so študenti občutljivi na pomankljivosti, nepopolnost študija in institucije. Pogosto se zavzemajo za avtonomnost in neodvisnost od zunanjih akterjev. Moti jih toga organizacije študija, neprimeren odnos učiteljev in podobne motnje v študijsko/pedagoškem procesu, ki vsaj bolj motiviranim študentom, onemogočajo večjo lastno aktivnost in sodelovanje z učitelji pri raziskovanju.

Primer povezovanja študentov z zunanjimi akterji je zavzemanje za večje možnosti dostopa v visoko šolstvo v šestdesetih in sedemdesetih letih, ko so aktivni študenti in nekatere politične stranke (npr. socialdemokratske) ter vlade zagovarjale podobno egalitaristično usmerjeno vpisno politiko. Omenili smo vpliv zunanjih akterjev (političnih strank, države, cerkve idr.), s katerimi študentske organizacije sodelujejo pri zagotavljanju pogojev za preživljanje in obštudijsko dejavnost, kar lahko pripelje tudi do podobnih stališč glede študijskih vprašanj.

- Stališča poročevalcev in raziskovalcev vplivajo na razumevanje in predstavitev študentskih stališč, kritik in predlogov v zvezi s študijem.

Naši dvomi v "objektivnost in nevtralnost" proučevanja in predstavitve študentskih predstav, stališč, kritik, predlogov in akcij izhajajo iz različnih načinov izražanja, poročanja in raziskovanja, pestrih in slabo dostopnih virov ter iz lastnih izkušenj. Težko je v posameznih primerih določiti obseg in strukturo namerne in nenamerne količinske in tematske erozije v vseh fazah nastajanja primarnih virov, poročanja in obdelave virov (npr. dokumentov, podatkov) ter raziskovanja teh vprašanj, da o cenzuri, propagandi in interesni pristranosti niti ne govorimo.

⁶ Winkel, C. *Anti-communist student organisations and the Polish Renewal*, Macmillan, London 1992

Tovrstne študentske kritike in aktivnosti so torej *del prepleta nasprotovanj in sodelovanj med zunanjimi in notranjimi akterji visokošolskega sistema* in tudi med njimi. Študenti kot eden od akterjev sodelujejo pri identifikaciji problemov in kritiki stanja, oblikovanju predlogov za izboljšave in tudi pri uvajanju ter kasnejšem spremljanju uresničevanja novosti. Študenti "so-upravljajo" na ta način na vseh nivojih, v študijsko-pedagoškem procesu, v instituciji in na nivoju nacionalnega sistema. V nekaterih primerih njihovo sodelovanje v razpravi preraste v globalne razsežnosti - takrat gre za spremembe "paradigme" ali modela visokošolskega sistema. Seveda je to sodelovanje različno glede na vrsto problemov, ki jih čutijo študenti v določenem času in prostoru. Včasih je bolj v ospredju dostop do študija, drugič programska ponudba, pedagoške metode ali delo in lastnosti učiteljev. Bolj ali manj stalno je zavzemanje študentov za boljše pogoje študija in življenja.

Študenti so bili v obdobjih svoje velike angažiranosti pri vprašanjih, ki so bila pomembna za usodo visokošolskih institucij pomemben *del univerzitetne in splošne javnosti*, ki je imela do problemov študija in univerz kritičen odnos in tudi jasne predloge za njihovo reševanje. Drugače rečeno, študenti so bili večkrat v vlogi *senzorja*,¹⁸ ki je opozarjal (druge akterje) na probleme, redkeje *katalizatorja*¹⁹ oblikovanja predlogov, odločitev in akcij za njihovo reševanje.

Pogled naprej

Obravnavali smo položaj in poglede študentov od ustanovitve univerz do osemdesetih let 20. stoletja, ko v razvitih deželah sveta nastaja nov model visokega šolstva. Ali se bo v prihodnje bistveno spremenil način študija in organizacija univerz v primerjavi z majhnimi in redkimi univerzami v srednjem veku ter v primerjavi z ogromnimi "multiverzami" in s številnimi specializiranimi institucijami v nacionalnih sistemih visokega šolstva, ki so nastali z moderno dobo v 19. in 20. stoletju? Kakšen bo študij, ko se bo nad polovica generacije vključevala v razne oblike in institucije diferenciranega postsekundarnega izobraževanja, kakšne bodo organizacijske oblike, ko bo v študentski populaciji prevladoval delež netradicionalnih študentov (odraslih, takih z delovnimi izkušnjami), ko bo večina učiteljev hkrati delovala tudi v drugih inštitucijah, ne le raziskovalnih, kakšne bodo oblike pouka v katerem bodo prenašanje znanj bolje od govornih organov predavateljev in študentskih zapiskov opravljala elektronika (npr. CD, Internet)?

Novi model visokega šolstva bo moral povzeti dobre poteze prejšnjih modelov in ustrezneje rešiti glavne probleme sedanjega visokega šolstva. Po mojem bo zanj značilno naslednje:

- V visoko šolstvo bo tako ali drugače vključena večina prebivalstva, tako v oblike začetnega študija, kot v izpopolnjevanje po diplomih, pa tudi v vedno obsežnejše raziskovalno in razvojno delo..

¹⁸ Primerjaj: Habermas, J. *Filozofski diskurs moderne*, Globus, Zagreb, 1988, str.340.

¹⁹ Glej: Rus, Veljko: *Odgovornost in moč v delovnih organizacijah*, Moderna organizacija, Kranj, 1972, str.230.

- Z izbirnostjo, pestrejšo ponudbo daljših in krajših bolj ali manj zahtevnih programov, bo omogočeno prilagajanje interesom - študentom in drugih uporabnikov.
- Prilagojen študij za nove skupine študentov (npr. odraslih), množični podiplomski študij in strokovno izpopolnjevanje v povezavi z razvitim raziskovalnim in razvojnim delom..
- Menjava obdobj izobraževanja (študija) in dela (zaposlitve) bo omogočala večjo prilagajanje vsebine in organizacije študija spremenljivim zahtevam poklica in kariere posameznika.
- Prožnejši dostop z večjo informacijsko in svetovalno pomočjo s strani visokošolskih institucij in posebnih služb in podpora študentom pri študijskih težavah in posebnih potrebah.
- Manjša vloga države, ki bo z zakoni le okvirno urejala visokošolski sistem in zagotavljala le del finančnih sredstev za izobraževanje in raziskovanje za katerega bo neposredno zainteresirana.
- Večja avtonomija inštitucij (univerz, samostojnih šol), tesnejše sodelovanje in "komercialni" stiki z uporabniki in študenti, vključno z udeleženci raznih oblik izpopolnjevanja.
- Sodelovanje vseh vrst osebja in študentov pri upravljanju visokošolskih institucij, nove oblike delovnega razmerja in statusa študentov ter interesnega organiziranja osebja in študentov.
- Večja vloga nadnacionalnih organizacij, mednarodno sodelovanje, pretok študentov, učiteljev, raziskovalcev preko državnih meja in med inštitucijami.
- Izpopolnjevanje pedagoških metod, nove oblike aktivnega individualnega študija (npr. na daljavo), ki bo podprt s sodobnimi načini pedagoške pomoči (npr. tutorstvo) in skupinskega dela študentov in učiteljev (npr. poletne univerze, problemski seminarji z udeleženci raznih strok).
- Presojanje kvalitete študija, tako s strani države in drugih "uporabnikov" kot tudi stalna (notranja) skrb za doseganje ciljev, ki si jih zastavljajo študenti, osebje in posamezne institucije.
- Profesionalizacija vloge visokošolskih učiteljev, asistentov in drugih sodelavcev, z novimi zahtevami in postopki za izpopolnjevanje in verifikacijo pedagoškega in raziskovalnega dela.
- Nove oblike urejanja socialno-ekonomskih vprašanj študentov, spreminjanje načinov zagotavljanja osnovnih pogojev za življenje, preživljanje prostega časa, kulturnih, športnih, interesnih, političnih in drugih "obštudijskih" dejavnosti študentov vseh vrst.

Poleg spodbudnih možnosti razvoja, ki jih obetajo našeti trendi in alternative, lahko predvidimo tudi temnejšo perspektivo visokega šolstva. *Če ne bo pravih sprememb, s katerimi bi uveljavljali novi model, se bodo nadaljevala kriza in razkroj posameznih visokošolskih institucij, zlasti univerz, študentske pripombe pa se bodo ponavljale.* Te procese bo spremljalo bolj ali manj uspešno poseganje države v razdrobljene sisteme in institucije visokega šolstva zlasti v deželah, ki bodo ob začetku tretjega tisočletja še vedno "v tranziciji"... Poleg uvajanja novosti

bo treba, opozarjajo poznavalci²⁰, hkrati varovati ideale in dosežke moderne univerze - svoboda raziskovanja, študija, poučevanja - in tudi druge pravice in svobodščine študirajočih (dostop do informacij, svobodno razpravljanje, odločanje o izbiri študija in poklica...). *Ne ponavljajmo napak "realno" obstoječe univerze nastale po modelu "moderne", razsvetljske, novoveške, deformirane z masovnostjo, "napoleonskim samo/upravljanjem" in dezintegracijo. To so predvsem:*

- ločevanje in neenakopravnost raziskovalnega in pedagoškega dela, odiranje študentov od raziskovalnega dela, "transmisija" znanj "ex cathedra", nizka stopnja profesionalizacije dela s študenti, slaba kvaliteta študija,
- neučinkovito upravljanje, formalna hierarhija nazivov, nizka stopnja participacije študentov in "mlajšega osebja" pri odločanju,
- podrejanje državi in drugim močnejšim "uporabnikom", počasno prilagajanje potrebam družbenega okolja, šibki "procesi učenja" univerze kot organizacije.

Videli smo, da so študenti na razne načine opozarjali na težave (do)sedanjih modelov visokega šolstva in tudi sami marsikdaj prispevali k ublažitvi njihovih pomankljivosti. Kadar so bili tiho, kadar so bili "represirani" to ni bilo dobro za univerze! Študenti lahko prispevajo tudi k oblikovanju in uveljavljanju novega modela visokega šolstva, če bodo le želeli in bodo imeli možnost sodelovanja pri odločanju. Kljub temu, da nekateri mislijo nasprotno, predvidevamo, da se bo povečal pomen participacije študentov pri upravljanju s študijem na nivoju institucij, v krajevnem, regionalnem in državnem ter tudi mednarodnem/globalnem okviru. Rešiti bo treba vprašanje participacije netradicionalnih (npr. odraslih)²¹ študentov, podiplomcev, pa tudi "mlajšega osebja" visokošolskih institucij. Poleg razvoja upravljanja in občasnih "klasičnih" oblik študentskih kritik univerze in študija je pričakovati nove oblike študentskih protestov, nove načine samoorganiziranja in samopomoči študentov. Razvile se bodo tudi oblike sodelovanja z drugimi akterji in njihovimi organizacijami (npr. sindikati, društva visokošolskih učiteljev in raziskovalcev, strokovna in druga "civilna" združenja, politične stranke, organi držav in mednarodnih organizacij).

In zakaj ne bi bila možna tudi kaka visokošolska institucija, ki bi jo po starem bolonjskem vzorcu upravljali študenti, če se že vrača "srednjeveška" študentska mobilnost in "glasovanje z nogami" v projektih ERASMUSA, TEMPUSA in SOCRATESA, s kreditnim sistemom, s financiranjem s študentskimi "vavčerji" in šolninami, lobiranje (med)narodnih študentskih organizacij in če so študenti enakopravni udeleženci razprav o študiju in univerzi?

²⁰ *The Transatlantic Dialogue. Policy Perspectives. PIEW, vol.5, 1993, 1, ses.A (delno prev. v: Novosti CRU, vol.26, 1993, 5-6. Glej tudi: Teaching and learning. Towards the learning society. Dir.XII. European Union, Brussels, 1995 in Učenje: skriti zaklad. Poročilo Mednarodne komisije o izobraževanju za enaindvajseto stoletje. MŠŠ, Lj.*

²¹ *Pri nas so sprožili vprašanje "izrednega študija", pravzaprav uvajanja "vmesne oblike študija" s plačevanjem šolnin za tiste mlade študente, ki se niso uspeli "redno" vpisati zaradi omejitev vpisa, predstavniki študentske organizacije, v katero kljub enakim zakonskim pravicam niso povezani tudi "netradicionalni" študenti. Morda bo koga presenetil (javni) kritični nastop novih skupin študentov (npr. odraslih), ki je lahko posledica neurejenih vprašanj (npr. oviranje vpisa, neprožnost programov, strokovni naslovi ter njihovo priznavanje pri sistemizacijah, položaj podiplomcev).*

Kaj lahko rečemo glede vloge študentov pri uveljavljanju novega modela visokega šolstva pri nas? Ker je bistvene spremembe v načinu upravljanja visokošolskih institucij, študija in v vsakodnevem življenju študentov težko uresničiti le s spremembami ustave, zakonov in organizacijo institucij ter volitvami senatorjev in rektorjev, velja pritruditi mnenju, ki ga je zapisal znani sociolog R. Dahrendorf²², da namreč lahko pričakujemo nov val študentskih protestov v bivših socialističnih deželah, najkasneje takrat, "ko bodo mladi ljudje odkrili koristnost visoke izobrazbe" in se bo povečal vpis ob ponovnem vzponu gospodarstva v teh deželah. Tudi poznavalec visokega šolstva v teh deželah L. Cerych²³ vidi v študentih eno od sil, ki lahko premikajo ustaljene oblike delovanja znotraj visokošolskih institucij. Amsterdamsky in Rhodes²⁴ opozarjata, da je bila v reformah visokega šolstva v deželah Srednje-Vzhodne Evrope popolnoma ignorirana vloga študentov.

Lajos²⁵ je v (madžarskem) študentskem gibanju videl celo edino silo, ki je izvajala konsistenten pritisk na reformo visokega šolstva, predvsem glede kvalitete poučevanja, in je v direktnih akcijah in diskusijah ter preko študentske tretjine v univerzitetnih organih, premagovala odpore z ministrstev in rektoratov. Zagon je nato popustil, študente so odrinili in zmanjšali število študentskih predstavnikov. Avtor predvideva, da bo zmanjšan vpliv študentov ogrozil uspešno transformacijo sistema. Priporoča povečanje števila študentov s prostim vpisom, spodbuditev interesa za kvaliteten študij z uvedbo šolnin oz. plačevanja dela stroškov študija, povečanje vpliva študentskih organizacij ob hkratnem restriktivnem financiranju univerz s strani države. (Šolnine so bile, na priporočilo Svetovne banke že uvedene na Madžarskem in Češkem, denarja iz proračuna je bilo premalo...)

Epilog?

Nekaj semestrov je že minilo, kar sem končal analizo študentskih kritik študija in univerz. Ob ponovnem njenem prebiranju in povzemanju za ta prispevek, me je zaskrbel njihova nenavadna aktualnost. Ali naj ta vtis pripišem le moji pristranosti, selektivni izbiri takih študentskih stališč, ki ustrezajo mojemu ambivalentnemu odnosu do naše univerze? Kako preveriti, če (zapisane) besede večinoma neznanih študentov, ki so preživele desetletja, govorijo tudi o današnjem stanju študija pri nas? So njihovi predlogi uporabni za gradnjo univerze, naše, nove, prve, druge, tretje? V zadnjih letih ni več sistematičnih, empiričnih raziskav o študentih, zamrla je univerzitetna enota²⁶, ki jih je izvajala dve desetletji in pol. Ni pa ugasnilo

²² Povzeto po: Amsterdamsky, Rhodes (1993, glej op.18)

²³ Cerych, L. *Obnova visokega šolstva v deželah Srednje Evrope - vprašanja in izzivi.* (prev. B. M.) *Novosti CRU*, vo. 24, 6, 1992, str. 5-14

²⁴ Amsterdamsky S., Rhodes A.: *Perspectives of dilemmas of reform: remarks and interpretations concerning a study by the Vienna Institute for Human Sciences.* *European Journal of Education*, vol. 28, 4, 1993, str. 379-402

²⁵ Lajos T. *Perspectives, hopes and disapointments: higher education reform in Hungary.* *European J. of Ed.*, vol. 28, 4, 1993, str. 403-412

²⁶ Glej: *Bibliografija Centra za razvoj univerze 1972 - 1990*, *Novosti CRU*, let.24. 1990, št. 3, str. 3-52

zanimanje za probleme študentov pri tistih, ki bi radi stvari spremenili, pa čeprav se o "notranji reformi" in posodabljanju študija univerzitetna oligarhija ne meni dosti. Ob zamujanju bolj avtoritarnih poročil o problemih kvalitete študija²⁷ nas akcijsko zastavljene anketne raziskave vračajo k znanim študentskim pripombam glede študija, kot so ga deležni na naših "postmodernih" visokošolskih institucijah.

Poglejmo nekoliko novejše indice. V anketi, izvedeni leta 1994, v kateri je sodelovalo iz desetih fakultet, oddelkov in visokih šol *Ljubljanske univerze* (biotehnike, družboslovja (FF in FDV), dveh višjih šol in oddelka tehniške smeri) 725 študentov prvega letnika in izrazilo naslednje:

Pred vpisom in na začetku so pogrešali informacije o študijskih zahtevah, tudi pri posameznih predmetih, o načinu študija in metodah uspešnega študija. Ob koncu prvega letnika soglasno ugotavljajo, da niso znali načrtovati in izkoristiti časa za študij. Moti jih razdrobljenost urnikov, prostorsko stisko in razseljenost predavanj, pogrešali so prostore za individualni študij. Učbenikov in študijske literature v knjižnicah ni dovolj. Poleg pripomb na kvaliteto pedagoškega dela učiteljev in tudi pohval menijo, da je glavni problem "distanca" učiteljev, neosebni stiki in včasih problematični osebni odnos učiteljev, redkeje asistentov. Ponekod so slabi (nepristni, konkurenčni) tudi odnosi med študenti, ni pravega družabnega življenja. Novinci pogosto dvomijo v svoje sposobnosti, bojijo se izpitov, vzrok za to pa je verjetno tudi v nezadostni sprotni povratni informaciji. Motili so jih neurejeni in preredki roki za kolokvije in izpite. Ponekod se pritožujejo nad delom referatov za študente. Fakultete bi študentom novincem najbolje pomagale s poceni učbeniki in ureditvijo, so menili, pa tudi s predlaganjem za štipendije in kredite, s svetovalno službo in s tutorji - študenti višjih letnikov²⁸.

Ob podpori dveh strokovnih združenj²⁹ sem *letos spomladi, leta 1997*, anketiral 81 študentov (in diplomantov) z obeh slovenskih univerz, rednih in izrednih študentov višjih letnikov in diplomantov pedagoških smeri FF in nekdanje FNT, pedagoških, ekonomskih in pravnih fakultet ter fakultet za družbene in organizacijske vede. V odprtih odgovorih o dobrih in slabih straneh študija in o tem, kaj predlagajo in kaj ovira uresničevanje izboljšav, so *pohvalili* naslednje *dobre strani* visokošolskih institucij:

- dajejo dobro znanje (široko, splošno razgledanost, različno, temeljno, strokovno, teoretično),
- dobri učitelji (pripravljeni pomagati, dober odnos do študentov), vendar ne vsi.
- prožni urniki, razporeditev predavanj, vaj, izpitnih rokov, neobvezna prisotnost, študij na daljavo
- dobra infrastruktura (prostori, oprema, npr. računalniki, čitalnica, knjižnica, restavracija)

²⁷ Mislím na poročila komisij za kvaliteto študija, ki jih zahteva Zakon o visokem šolstvu, *Urb. list RS*, št. 67, 17.12.1993. Za oceno stanja mehanizmov skrbi za kvaliteto študija glej poročilo izvedenske skupine Evropske rektorske konference: *Institutional audit of the University of Ljubljana, CRE Auditors Report, Geneve 1996*.

²⁸ Glej knjigo: B. Maretnič Požarnik, B. Mihevc in sod (1997): *Za uspešnejši začetek študija, CPI FF, Lj.*

²⁹ Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije in AISFC, združenje študentov ekonomije.

- (pri posameznih predmetih) kvalitetna predavanja, diskusije, zanimive vaje, vzdušje,
- praktično delo, projekti, praksa v podjetju, šoli,
- občudilska dejavnost, npr. AISEC, nova poznanstva

Pripombe, pomankljivosti, ki so jih opazili v času študija:

- preveč dolgočasnih predavanj, "arhiviranja znanja", učenje na pamet, podatkov, ponavljanja, zastarele, neaktualne, nepotrebne snovi, premalo praktičnih znanj, nepovezanost teorije in prakse, neuporabnost znanj, nepotrebni predmeti, neažurni, zastareli, neprimerni predmeti,
- premalo spodbujanja kreativnosti, samoiniciativnosti, majhna motiviranost, pripravljenost študentov za samostojno delo, pasivnost, študentov in učiteljev, premalo praktičnega dela, obiskov šol, podjetij,
- odnos študent: profesor (hierarhičnost, nesodelovanje, arogantnost, nekorektnost), premalo govornih ur,
- stil dela profesorjev, različna zahtevnost, retorične sposobnosti, ne znajo posredovati znanja,
- slabo obveščanje, birokracija (vpisi, roki), delo referata za študente,
- prostorske težave, preveč študentov, slaba organizacija, raztresene lokacije predavanj, knjižnica ni odprta zvečer, premalo računalnikov,
- omejeno število izpitnih rokov, samo pisni izpiti, kampanjsko učenje, izpiti na koncu, brez prejšnjih kolokvijev; za zaposlitev so pomembne čim boljše ocene, a delodajalci hkrati zahtevajo uporabno znanje,
- manjka študijske literature, skript, drag študij, knjige,
- formalni zapleti s programi, z zaposlitvijo z diplomo,
- premajhno sodelovanje z drugimi fakultetami, s tujino,
- nemoč študentov, neupoštevanje predlogov.

Med *predlogi za izboljšave* študija so najpogostejši:

- bolj zanimiva predavanja, zmanjšanje ur predavanj (in tudi seminarjev), ki ne prispevajo k povezavi teorije in prakse, ki ne informirajo o novostih v stroki, novi predmeti,
- sodelovanje strokovnjakov iz prakse, realnega življenja, iz tujine (na predavanjih),
- več aktivnih oblik študija (delavnice, projekti, raziskave, okrogle mize, debate o aktualnih temah, skupine študentov, ki raziskujejo problem), več sodelovanja študentov in profesorjev, večja samostojnost študentov, več praktičnih izkušenj, prej pričeti s praktičnim delom,
- večja motivacija študentov, študent mora razčistiti pri sebi, kaj hoče pridobiti s študijem, izdelati načrt samostojnega študija, naučiti študente kako študirati,
- bolj organizirano sodelovanje s podjetji, šolami in drugimi, obiski, skupni konkretni projekti,
- dostopnost in komunikacija s študenti, ocenjevanje profesorjev, usposabljanje za pedagoške metode,
- več študijske literature, boljše knjižnica, čitalnica,

- prevetriti študijske programe, bolj prožni študijski programi, izbirni predmeti,
- več kolokvijev med letom, izpitnih rokov,
- selekcija ob vpisu, manjše število študentov, več profesorjev in asistentov,
- manj birokracije, boljše delo referatov za študente, več uradnih ur, boljša organizacija ob vpisu.
- sodelovanje s tujimi fakultetami, izmenjava študentov,
- ustanovitev nove (konkurenčne) univerze.

Respondenti so opozorili na naslednje ovire in težave pri uresničevanju predlogov:

- nepripravljenost, neprilagojenost profesorjev, nosilcev predmetov na spremembe, počasno uvajanje novosti, navezanost na svoj predmet, nimajo praktičnih izkušenj, so nepovezani, okosteneli, nedovzetni za študentske predloge, spremembe bi zahtevale več pedagoškega dela, premalo stimulirani profesorji,
- nemotiviranost študentov, premajhno sodelovanje, nenavajenost na način študija,
- odtujenost študentov in profesorjev, med seboj premalo komunicirajo, sodelujejo,
- finančna sredstva, prostori, lokacija, premalo dostopni računalniki, preveč študentov, urniki,
- nepripravljenost (vodstva) fakultete, birokracija ne dovoljuje sprememb, rigidnost pri spreminjanju študijskih programov, "avtonomnost" oddelka, fakultete, nesoglasje med njimi,
- togost fakultete in nekaterih podjetij, nepripravljenost za sodelovanje, bojazen pred strokovnjaki,
- pretiran nadzor države/ministra, predpisi o visokem šolstvu, politika države, univerze,
- togost sistema, počasnost sprememb, premalo konkurence.

Vprašanja za bralce: Kako to, da ste med prebiranjem pomislili na svoj študij in sedanje stanje na vaši katedri fakulteti - na naši univerzi? Še pomnite, kolegi in kolegice, nabite predavalnice, zasedene fakultete, znanstveno-pedagoške zборе? Pripovedujejo kritični študenti iz letošnjega nereprezentativnega vzorca, isto zgodbo kot mnoge generacije doslej, zgodbo z otožnim *epilogom*?

O nas govori ta zgodba! O *degeneraciji* starodavne zamisli o republiki duha, instituciji za razmišljanje, raziskovanje, eksperimentiranje, za samotno in skupno iskanje, za racionalno in kritično razpravo, za ustvarjanje, za študij mladih in malo manj mladih, za vzgojo intelektualcev, naših naslednikov v stroki, "alme matris", skrbnice vedno zelenega vrta znanosti in umetnosti, učeče se glave narodov in ljudstva nasploh. O počasnem razvijanju in ogroženi *profesionalnosti* univerzitetnega učitelja, enega od stebrov *avtonomne "universitas magistrorum et scholarium"*, ki se zaveda svojega stanu, ki zna začutiti premike v temeljih prostora in prepiche časa, ki si upa prisluhniti tišini avditorija in šelestenju anket³⁰, in ki lahko

³⁰ O drugi plati iste medalje teče pravkar anketa Društva univerzitetnih profesorjev Ljubljana.

tudi kaj spremni na bolje. O kritičnih in tudi pasivnih študentih, učiteljih in sodelavcih, potencialnih *zaveznikih v pomlajevanju univerze in sokrivcih za njeno razkrajanje*, da o senatorjih, dekanih in rektorjih niti ne govorimo. In o pričakovanju, da (se) bomo zaradi povedanega, zapisanega in spoznanega tudi kaj *spremenili*.